

Vztah Ruska k Západu a státům postsovětské Evropy v díle Dugina, Solženicyna a Naročnické

VLADIMÍR NAXERA

Russia's Relations Towards the West and the States in Post-Soviet Europe in the Works of Dugin, Solzhenitsyn and Narochnitskaya

Abstract: For Russia, the collapse of the USSR and the rise of a number of independent states meant a return to the territorial scale held by the country several hundred years ago. Today, this is the subject of extensive political, social, and intellectual discussions. Over the course of the post-Soviet development, we can observe a whole range of political representatives, scholars, and publicly influential individuals who call for the expansion of the Russian territory into regions previously ruled by Moscow, which is a demand that they support with a wide array of arguments. These are authors whose ideological backgrounds often differ; their resulting aims, however, are not dissimilar – their basic aim is to expand the contemporary Russian territory. The goal of this paper is to provide a comparative analysis of the ways in which three selected publicly influential individuals (Natalya Narochnitskaya, Alexander Dugin, and Aleksandr Solzhenitsyn) deal with the position of independent states in post-Soviet Europe. This paper examines the manner in which these authors evaluate the existence of these independent states and what motivations and legitimizing factors they use to support their demand for Moscow to expand both its influence and the present borders of the Russian Federation.

Key words: Russia, Dugin, Narochnitskaya, Solzhenitsyn, imperialism, insularism, neo-Eurasianism, Atlantism.

Po rozpadu Svazu sovětských socialistických republik (SSSR) se vzhledem k prudkému propadu postavení Ruska na mezinárodním poli, doprovázenému řadou vnitřních krizí, rozpoutala rozsáhlá společenská, politická i akademická debata o tom, jakou roli by nadále mělo Rusko v mezinárodním systému hrát a jaké by mělo být jeho postavení. V průběhu postkomunistického vývoje se rozvinula řada teoretických přístupů, které se snažily vyjadřovat nejen k pozici Ruska ve světě, ale též k jeho vztahu vůči Evropě, respektive Západu (podrobněji například Tsygankov 2016; Tsygankov – Tsygankov 2010; srovnej i níže), a také vůči dřívějším periferiím impéria, nyní nově vzniklým republikám ležícím podél ruských hranic. Řada nových úvah na začátku devadesátých let přitom navazovala na starší myšlenkové školy, jejichž kořeny sahaly do dřívějších desetiletí nebo i staletí (ať už šlo o eurasianismus, nebo zapadnictví, slavjanofilství, teorii Třetího Říma atd.; srovnej například Berďajev 2003; Bílek 2014). Zároveň došlo po rozpadu SSSR k výrazné rehabilitaci geopolitiky (Guzzini 2003), která debatu ovlivnila, vstoupila do slovníku řady politiků i akademiků a obecně ovlivnila ruské uvažování o Západu

i o „blízkém zahraničí“ (srovnej Toal 2017) a promítla se do něj. Otázka nezávislých států v postsovětském prostoru¹ je v souvislosti se studiem ruské politiky nadmíru důležitá. V průběhu postkomunistického vývoje můžeme totiž nalézt řadu politiků, publicistů a akademiků, respektive obecně veřejně vlivných intelektuálů, kteří se k podobě hranic a suverenity svých nových sousedů vyjadřovali kriticky.² Předmětem těchto kritických komentářů přitom bývala a stále bývá především nezávislá existence Ukrajiny a Běloruska, které bývají nahlíženy jako přirozená součást historické Rusi (srovnej níže).

Cílem předkládaného textu je analýza a vzájemné srovnání toho, jakým způsobem v myšlení vybraných vlivných autorů figuruje otázka suverenních postsovětských států východní Evropy (s určitým přesahem do širě pojaté středovýchodní Evropy). Mezi tyto autory patří jednak excentrik, mystik, filozof a geopolitik Alexandr Dugin, autor známé publikace *Základy geopolitiky* (Дугин 1997), populární (a popularizující) historička Natalia Naročnickaja a světoznámý spisovatel Alexandr Solženicyn. Článek se zaměřuje na to, jak ve svých dílech pracují s otázkou dezintegrace prostoru po rozpadu SSSR, s legitimitou existence suverenních států v tomto regionu, s aktuálními hranicemi Ruska a hraničním uspořádáním v regionu (konkrétní otázky, které text sleduje, viz dále).

Jak si ukážeme níže, vybraní autoři se vzájemně v mnohém liší, ale spojuje je řada společných prvků. U všech autorů platí, že vztah k otázce nezávislých států v sousedství Ruska je podstatnou částí jejich myšlení, byť je v jejich díle často rozptýlen, v některých případech přítomen pouze implicitně a publiku sdělován jakoby mimoděk. Práce těchto myslitelů se na první pohled mohou tvářit jako odborné texty (v případě Dugina a Naročnické) nebo „historická vyprávění“ psaná jazykem velkého spisovatele (v případě Solženicyna), nicméně reálně jde mnohdy spíše o způsob prezentace politického programu, který se týká Ruska, jeho okolí a vztahu se Západem. Jde o nezpochybnitelně významné autory a intelektuály se značným veřejným vlivem. Není sice úplně pravděpodobné, že by díla daných autorů mohla výrazněji ovlivnit reálnou zahraniční politiku Ruské federace, zároveň je ale třeba říci, že jejich myšlenky a názory jsou pozitivně přijímány nikoli zanedbatelnou částí ruské společnosti. Jde také o autory, které můžeme označit za podporovatele Putinova režimu. Nakonec jde o autory, kteří spadají do širšího rámce neoeurasianismu, případně insularismu (viz níže), text tedy necílí na názory neozapadníků, respektive atlantistů, jejichž pohled na vztah Ruska a okolních států a jejich samotnou existenci je ve většině případů dosti odlišný. Nejen z výše zmíněných důvodů se jeví názory těchto autorů na postavení nezávislých států ve východní Evropě jako zajímavé a zároveň důležité.

Přínos práce spočívá především v komparativním zacílení na konkrétní aspekt díla těchto tří významných ruských autorů, které je navíc rámováno širší diskusí o současných vlivných ruských (geo)politických teoriích: neoeurasianismu, insularismu a atlantismu. Výzkumné (a zároveň srovnávací) otázky, které budou podrobněji rozebrány později, jsou tyto:

- 1) *Jak hodnotí jednotliví autoři existenci suverenních států v postsovětské Evropě?*
- 2) *Jakým způsobem argumentují a legitimizují požadavek na rozšíření vlivu Moskvy za současné hranice Ruské federace?*
- 3) *Jakým způsobem u jednotlivých autorů v rámci otázky suverenity států středovýchodní Evropy figuruje vztah Ruska a Západu?*

Názory zkoumaných autorů budou též vsazeny do obecnějšího kontextu sporu hlavních přístupů v současném ruském uvažování o vlastní pozici v mezinárodních vztazích. To pomůže lépe objasnit hlubší důvody, které vedou dané autory k jejich názorům na existenci nezávislých postsovětských států; zprostředkovaně to poté může na obecnější úrovni přispět k pochopení reálné zahraniční politiky Ruska a jejích motivací.

ATLANTISMUS, NEOEURASIANISMUS A INSULARISMUS JAKO HLAVNÍ GEOPOLITICKÉ PROUDY V POSTSOVĚTSKÉM RUSKU

Než přistoupíme k jednotlivým autorům, podívejme se alespoň ve stručnosti na vlivné ideové proudy uvažování Rusů o sobě samých v postsovětské době, které v předstávaném

textu vytvářejí teoretický rámec pro jednotlivé výzkumné otázky a umožní zasadit díla zkoumaných autorů do obecnějšího kontextu ruské politické teorie. Prvním z významných proudů myšlení v současném Rusku je atlantismus, který chápe Rusko jako součást Západu, druhým neoeurasianismus, nahlížející Rusko jako Eurasii a obracející se na Východ, a třetím je směr, který Paweł Rojek (2015) navrhuje označovat jako insularismus.³ Jde o směr, jenž Rusko považuje za samostatný „ostrov“, specifický prostor, který se má soustředit na své vnitřní záležitosti. I když může být dle různých insularistických pojetí Rusko spojené s Evropou i Asií, je zvláštním světem a specifickou civilizací, která sice může z vnějšku čerpat podněty, ale musí jít svojí vlastní cestou. Právě spor neoeurasianismu a insularismu můžeme v současnosti považovat za hlavní ideovou debatu týkající se dalšího směřování Ruska (Rojek 2015), byť i vlivných atlantistů, respektive obecněji zastánců prozápadních přístupů nalézáme v současném Rusku celou řadu (Tsygankov – Tsygankov 2010).

Zkoumané geopolitické proudy se liší v odpovědi na otázku, zda Rusko buduje (či by mělo budovat) novou podobu impéria. To souvisí s častou představou dějin Ruska jakožto dějin impéria,⁴ respektive impérií, která vždy povstala po předchozím pádu. V kontextu poměrně asertivní zahraniční politiky, kterou Rusko v několika posledních letech uplatňuje (invaze do Gruzie, anexe Krymu, angažmá na východní Ukrajině atd.), se nabízí otázka, zda nejsme v současnosti svědky nové fáze budování impéria. Nad touto otázkou se přemnoho odborníků, pozorovatelů a komentátorů ruské politiky, a jak si ukážeme níže, otázka nám navíc pomáhá vymezit navzájem výše zmíněné geopolitické proudy, především insularismus a neoeurasianismus. Mezi zastánce názoru, který považuje Rusko za zemi imperiální, respektive neoimperiální, tedy za zemi, která se orientuje na vnější expanzi s cílem rozšířit nejen svůj vliv, ale i vlastní území a obnovit impérium, můžeme řadit například Marcela Van Herpena (2014) nebo Andrzeje Nowaka (například 2010). Mezi zastánce názoru, že Rusko fázi imperiální překonalo a můžeme jej označit za zemi postimperiální, patří mimo jiné Paweł Rojek (2015) nebo Dmitrij Trenin (2011). Pod pojmem postimperiální můžeme chápat mocnost s imperiální minulostí, přičemž princip imperialismu byl již překonán (v tom smyslu, že země neusiluje o obnovení impéria), ale zároveň existují jisté prvky imperiálního dědictví – například vnitřní politické uspořádání nebo expanzionistické tendence, které se objevují v rétorice veřejně vlivných intelektuálů, publicistů nebo politiků (Rojek 2015: 28).

Rozpor mezi neoimperialismem a postimperialismem je možné propojit se sporem jednotlivých geopolitických proudů. Neoeurasianismus je totiž výborným příkladem neoimperiálního uvažování a má tendenci být ideologií nového ruského imperialismu, zatímco insularismus slouží jako ideologické ospravedlnění přístupu postimperiálního a rezignace na ideologii impéria a soustředění se na vnitřní záležitosti Ruska jako specifické civilizace (Rojek 2015: 8–9). Příkladem takového insularistického, tedy ostrovního myšlení je například koncept suverénní demokracie (srovnej Leichtová 2010) Vladislava Surkova, který přijal za vlastní prezident Putin.⁵ Nicméně ani insularismus nevyklučuje asertivní zahraniční politiku a expanzi – ta je však dána něčím jiným než snahou obnovit impérium. Podíváme-li se například na otázku anexe Krymu, z pohledu neoimperiálního může jít o náznak obnovy impéria, z pohledu myšlení insularistického ale musíme anexi chápat v kontextu vnitřních politických procesů – například jako snahu o pozvednutí legitimacy režimu, která se nemůže jako v předchozích letech opírat o ekonomický růst (srovnej Rojek 2015), a to bez ohledu na to, jakým způsobem a jakými argumenty byl zábor Krymu legitimizován (srovnej například Leichtová 2016; Roberts 2017).

Stranou sporu, zda by mělo Rusko znovu budovat impérium, částečně zůstává atlantismus. Na rozdíl od neoeurasianismu a insularismu se nijak nezabývá myšlenkou budování či odkazu impéria. Atlantismus (viz například Rojek 2015; Tsygankov 2016), který měl řadu stoupenců především v devadesátých letech (nicméně i v současnosti), považuje Rusko za součást Západu. Země by se měla začlenit do okruhu západních států, s nimiž sdílí

hodnoty, historii a zahraniční politiku. Tímto se atlantismus odlišuje jak od představ neourasijských, tak od proudu insularistického. Proti jejich konzervativním představám se ostatně staví řada liberálních vizí, s nimiž je atlantismus spojen – dobrým příkladem může být Dmitrij Trenin a jeho publikace *The End of Eurasia* (Trenin 2001), která je do značné míry liberální odpovědí na Duginův konzervativní neoimperiální projekt (Tsygankov – Tsygankov 2010: 671; Emerson 2014: 40). Trenin (2001) se domnívá, že časy, kdy byla Moskva centrem velkého impéria, jsou u konce. Doba, kdy si mohlo Rusko podmanit uskupení sousedních států, skončila. I díky vlivu globalizace a západní politiky takto pojatá Eurasie již vlastně neexistuje a Rusko by se mělo z regionu stáhnout. Rusko by se nemělo pokoušet obnovit impérium a zároveň si ze Západu apriorně vytvářet nepřítele. Většina liberálních přístupů v ruském uvažování o mezinárodních vztazích, ať už jde přímo o atlantismus, nebo o příbuzné představy o dobrovolné a vzájemně prospěšné spolupráci postsovětských států, vychází z prozápadních postojů (Tsygankov – Tsygankov 2010: 671). Vzhledem k cílům textu a stanoveným otázkám však není atlantismus tou stěžejní školou, v práci proto budou využity především myšlenky zbývajících přístupů – insularismu a neourasianismu.

Za praotce insularismu bývají považováni ruští slavjanofilové a Nikolaj Danilevskij, ruský panslavista 19. století, který však jako o specifické civilizaci neuvažoval pouze o Rusku, ale o Slovanstvu jako celku. Tuto slovanskou civilizaci bylo dle Danilevského Rusko povinno bránit (Rojek 2015: 81). Úvahy o takto pojeté slovanské, v dnešním jazyku spíše ruské civilizaci existují samozřejmě do současnosti a insularismus tak může mít ještě jeden důležitý expanzionistický rozměr – požadavek, aby hranice státu dosáhly hranic civilizace, která je považována za specifickou a přirozenou, což je ovšem motiv značně odlišný od motivu budování impéria.⁶ Jeden ze současných představitelů pojetí Ruska jako ostrova Vadim Cimburskij navíc hovoří například o právu Ruska ovlivňovat politiku svých sousedů, aniž by je připojilo ke svému území. Insularismus tedy vylučuje princip budování impéria, ale nevylučuje myšlenku „blízkého zahraničí“ s dominantním ruským vlivem (Tamtéž: 91).

Neourasianismus je spojován se jménem Alexandra Dugina a řady dalších myslitelů i politiků. Po první polovině devadesátých let, kdy byl ministrem zahraničí Jevgenij Primakov, se i státní politika postupně přeorientovala směrem k neourasianismu (Tsygankov 2016; Mankoff 2012; Warhola – Baczi 2013). Neourasianismus do značné míry vychází z meziválečného uvažování klasických zakladatelů eurasijské školy (srovnej Voráček 2004), přičemž mezi podstatné body jejich učení patřilo odmítnutí evropské kultury a evropského křesťanství, důraz na asijský aspekt ruské, respektive eurasijské civilizace (například Pandey 2007), v geopolitickém ohledu důraz na geografickou, historickou a kulturní jednotu Eurasie, která je specifickým prostorem spojujícím „les“ a „step“, tedy obyvatelstvo slovanské a turkické. Neourasianistické myšlení se mimo jiné projevuje důrazem na prosazení ruského vlivu (případně anexi) okrajových oblastí Eurasie, vytvoření/obnovu impéria a konfrontační postoj vůči Západu, který je chápán jako nepřítel a odlišná civilizace.⁷

VÝZKUMNÉ OTÁZKY, METODOLOGIE A VYSVĚTLENÍ VÝBĚRU JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ

Práce je založená především na analýze primárních zdrojů, konkrétně děl tří autorů,⁸ kteří stojí v centru zájmu textu. U každého z autorů bude po představení obecných východisek jejich díla sledováno několik témat, která budou následně podrobena vzájemné komparaci.

Jak již bylo naznačeno v úvodu, sledovanými otázkami (a zároveň srovnávacími kritérii v rámci komparace) budou tyto:

1) *Jak hodnotí jednotliví autoři existenci suverénních států v postsovětské Evropě?* Tuto otázku považují vzhledem k záměru celého textu za zásadní. Všichni autoři se vyznačují

skepsi k existenci (alespoň některých) suverénních států postsovětské (respektive širěji pojaté středovýchodní) Evropy. Liší se však vzájemně tím, o které státy konkrétně jde, zároveň pak tím, jaké argumenty předkládají k ospravedlnění svého negativního pohledu na existenci jednotlivých nezávislých států. Otázkou tedy bude to, které státy by neměly být suverénní a proč by tomu tak nemělo být.

- 2) *Jakým způsobem argumentují a legitimizují požadavek na rozšíření vlivu Moskvy za současné hranice Ruské federace?* Druhá otázka přímo vyplývá z prvního bodu, jelikož argumentační strategie požadující šíření ruského vlivu do okolních států, respektive prostoru středovýchodní Evropy jako takové, se odvíjí od argumentace, která se váže ke kritice existence těchto států. Otázkou je tedy nejen to, proč je existence daných států hodnocena jako negativní, ale zároveň to, proč by se měly navrátit pod dohled Moskvy.
- 3) *Jakým způsobem u jednotlivých autorů v rámci otázky suverenity států středovýchodní Evropy figuruje vztah Ruska a Západu?* Třetí otázka vytváří širší kontext mezinárodního dění a souvisí s obecnějším pohledem na místo Ruska ve světě, zejména ve vztahu k Západu, který u všech vybraných autorů figuruje jako významný referenční bod ruského vývoje. To se projevuje často v rámci vztahu ke státům středovýchodní Evropy, který v dílech daných autorů figuruje intenzivně.

Jednotlivé srovnávací otázky budou zasazeny do teoretického rámce ruského uvažování o mezinárodních vztazích a o pozici Ruska ve světovém dění (v aktuální době i v historické perspektivě). Tento kontext jednotlivých proudů umožňuje odkrýt motivace, které stojí za jejich názory i v případě vztahu Ruska, Západu a středovýchodní Evropy. Na první pohled podobně vyhlížející požadavky mohou totiž být motivovány zcela odlišnými východisky a konečné cíle, k jejichž dosažení má splnění těchto požadavků vést, se mohou výrazně rozcházet. Podstatná otázka přitom zní, zda je hlavním cílem šíření vlivu země, nebo zahraniční politika vykonávaná jakožto nástroj výsostně vnitřní politiky. Myšlení intelektuálů zkoumaných v této práci bude proto zasazeno do kontextu sporu mezi neoeurasianismem a insularismem. Ačkoli jsem první otázku označil vzhledem k cíli textu za zásadní, neposkytovala by bez kontextu této poslední otázky dostatečně širokou a komplexní odpověď. Propojíme-li teoretické školy a jednotlivé otázky, můžeme ve zkratce říci, že neoeurasianismus pracuje s představou kulturní odlišnosti Ruska a Západu a požadavkem expanze; insularismus s kulturní odlišností, ale bez integrálního požadavku na expanzi a budování impérie; a konečně atlantismus není vlastní představa kulturní odlišnosti ani požadavek expanze. Jednotlivé školy a jejich vztah k otázkám zkoumaným v textu shrnuje tabulka č. 1.⁹

Vybrané autory pojí (navzdory jinak často nepodobným světónázorům) několik společných znaků. Prvním z nich je nesouhlas s tím, že Moskva ovládá pouze území dnešní Ruské federace. Druhým sdíleným prvkem je kritika namířená vůči Západu jako nepříteli Ruska.¹⁰ Dalším pojítkem je jejich podpora Putinovu režimu, který můžeme bez většího váhání označit jako autoritářský (Holzer 2015: 97), což je doprovázeno implicitním nebo explicitním odmítáním západního modelu liberální demokracie. S tím souvisí i to, že všichni autoři se hlásí k ruskému konzervatismu, respektive té jeho podobě, která je posledních roky prosazována v rámci autoritářského kremelského konzervativního projektu (Rodkiewicz – Rogoża 2015; Chebankova 2015). Třetím sdíleným znakem je postavení daných autorů v pozici „veřejně vlivných intelektuálů“, respektive morálních autorit. Ačkoli někteří z nich mají přesah do praktické politiky, záměrem bylo vybrat takové autory, kteří se primárně pohybují mimo politickou oblast¹¹ a zároveň jsou jejich myšlenky pozitivně přijímány nikoli zanedbatelnou částí obyvatelstva. Jelikož otázka vlivu Moskvy za hranicemi současné Ruské federace (a také vztah k Západu) bude hlavním námětem textu, zmíníme nyní stručně naplnění dalších dvou kritérií výběru.

Solženicyn viděl v Putinovi novodobou reinkarnaci Petra Stolypina (Putna 2015: 277), jehož vládu Solženicyn výrazně idealizoval. Putin (stejně jako před ním Stolypin) vyvedl

Tabulka č. 1
Srovnání geopolitických proudů ve vztahu k výzkumným otázkám textu

	Atlantismus	Neoeurasianismus (jakožto přístup neoimperální)	Insularismus (jakožto přístup postimperální)
Existence suverénních států v postsovětské Evropě	Existence suverénních států v okolí Ruska je akceptována jako bezproblémový výsledek historického vývoje	Rozpad impéria je hodnocen negativně, existence nástupnických suverénních států může být chápána jako nežádoucí, případně nespravedlivá	Rusko se má soustředit především na vnitřní vývoj, existence suverénních postsovětských států je dle řady insularistů bezproblémová
Šíření vlivu Moskvy do oblastí postsovětské Evropy	Plány na připojení okolních států chybějí, směr není expanzionistický	Rusko by mělo obnovit impérium a rozšířit vliv do okolních států, případně je přímo připojit	Případné šíření vlivu může být chápáno jako nástroj vnitřní politiky, případně jako snaha o ztotožnění státních hranic s hranicemi ruské civilizace, ze své podstaty však směr není expanzionistický
Vztah Ruska a Západu	Rusko je součástí nebo alespoň spojencem Západu, s nimiž sdílí společné hodnoty, mělo by zavést instituce po západním vzoru	Rusko je od Západu odlišné, Západ je nositelem odlišných hodnot a je nepřítelem	Rusko se má sice soustředit na svůj vnitřní rozvoj, nicméně v mezinárodní perspektivě je Západ chápán jako odlišná civilizace a do určité míry též jako nepřítel

Zdroj: Autor.

zemi z těžkých problémů. Nepříliš lichotivý pohled na období před Putinem Solženicyn popsal mimo jiné v knize *Rusko v troskách* (Solženicyn 1999). Liberální demokracii Solženicyn odmítá ve většině textů již od sedmdesátých let (například Solženicyn 1975) jako západní produkt, který by nemělo Rusko přijímat (Solženicyn 1995).¹² Pokud jde o vnitřní uspořádání státu, reálně se klonil k režimu autoritativnímu.

Podobně vstřícný postoj vůči Putinovi nalézáme u Naročnické. Ta není pouze „běžným akademikem“, ale součástí ruského mocenského establishmentu, byť se snaží čtenářské obci (nikoli neúspěšně) prezentovat zejména jako vědkyně (Romancov 2007: 115). V knihách Naročnické také nalézáme přinejmenším implicitní výzvu k tomu, aby lidé neprotestovali proti Putinovu režimu, i když s ním třeba nesouhlasí (Naročnickaja 2006).¹³

Podporu Putinovi vyjadřuje dlouhodobě i Dugin, který se v průběhu devadesátých let stal poradcem nejvyšších ústavních činitelů a relativně uznávaným akademikem, který své geopolitické vize přednášel na vojenské akademii. Sympatie k Putinově osobě můžeme ilustrovat jedním Duginovým citátem: „*Odpůrci Putina a jeho kurzu již neexistují, ale pokud se ještě vyskytují, tak jsou to psychicky nemocní lidé a je třeba je podrobit dispenzarizaci. Putin je všechno, Putin je absolutní, Putin je esenciální*“ (Шендерович 2007). Podle řady pozorovatelů současný Duginův vliv upadl – Paweł Rojek tuto změnu vysvětluje především tím, že se Putin odklonil od neoimperálního myšlení eurasijského a přiklonil se spíše ke konceptu postimperálního a insularistickému, reprezentovanému Surkovovou suverénní demokracií. Surkov po dlouhou dobu působil do velké míry jako hlavní „*polittechnolog*“ ruského režimu (byť v současnosti je jeho vliv, stejně jako Duginův,

marginalizován) a Dugin jej s oblibou viní nejen ze všech nezdarů Ruska, ale i z nezdarů svých – například ze svého propuštění z Moskevské státní univerzity v roce 2014 (Rojek 2015: 98). Určitá ztráta postavení a vlivu je doprovázena i větší Duginovou kritičností vůči Putinovi, kterého začal vinit z řady ústupků Ruska vůči nepřátelskému atlantismu (Dugin 2015: 131–133).¹⁴ Liberální demokracii jakožto produkt Západu pak Dugin označuje v řadě svých děl (například Dugin 2012) za jeden z největších problémů.

Práce záměrně opomíjí zástupce liberálních proudů ruského myšlení, které jsou vstřícné k Západu a k existenci suverénních států v okolí Ruska – zahrnout takové autory nebylo ambicí textu, odklonil by se tím od svých cílů. Těmi nebylo představit reprezentativním způsobem zástupce všech hlavních ideových škol v současném Rusku, ale na příkladu autorů, kteří problematizují existenci suverénních států ve středovýchodní Evropě, ukázat motivace, z nichž vztah k těmto státům vychází, a argumentace, které jsou k ospravedlnění tohoto postoje využívány.

Analyzovaní autoři si jsou v určitém ohledu podobní, ale v mnoha jiných se liší. Zásadní odlišností je například povaha a struktura jejich díla a rozdílné přístupy k dané otázce. Proto je struktura každé z následujících kapitol mírně odlišná. U každého z autorů je třeba zmínit, co je relevantní v jejich vztahu k otázce hranic a suverenity v postsovětské Evropě – například pohled Duginův nelze vyložit bez alespoň základního kontextu jeho geopolitické vize obecně. Text bude nicméně ucelen na základě stanovených komparačních kritérií v závěrečné srovnávací části.

OTÁZKA STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPY V RÁMCI GEOPOLITICKÉ VIZE ALEXANDRA DUGINA

Geopolitickou koncepci Alexandra Duginu ovlivnila řada filozofických a myšlenkových proudů, které Dugin postupně do svého učení zapojil. Zároveň obsahuje řadu poměrně originálních myšlenek. V tomto textu není ovšem prostor pro představení komplikovaného Duginova intelektuálního vývoje a celé jeho geopolitické školy do detailu (více srovnej například Laruelle 2007; Kalinič – Naxera 2011; Rojek 2015 a řada dalších), zaměříme se proto jen na nutné základy potřebné k pochopení Duginova vztahu k postsovětskému prostoru. Dugin ve shodě s mnoha dalšími geopolitiky, kteří taktéž konstruují bipolární geopolitické uspořádání světa, proponuje konfliktní schéma mezi dvěma fundamentálně antagonistickými bloky. Této konfrontaci Dugin nicméně dává odlišné konotace. V jeho pojetí by se tak mělo jednat o „konečný apokalyptický konflikt“ mezi striktně hierarchicky organizovanými „euroasijskými“ kontinentálními mocnostmi, které v geografickém kontextu identifikuje s topologií Mackinderova (srovnej 1942) Heartlandu, a liberálnědemokratickými, kapitalistickými „atlantickými“ námořními mocnostmi, které eurasijský Heartland obklopují. V tomto kontextu pak Dugin (2015: 10) rovněž aplikuje i termíny thalassokracie a tellurokracie.

Cílem Duginovy geopolitické teorie pak (stejně jako u mnoha dalších podobně smýšlejících autorů) má být restaurace velmocenské pozice Ruska a jeho spojenců. Tato tellurokratická aliance by měla představovat opozici vůči thalassokratickým silám vedeným Spojenými státy. Na globální úrovni světového systému lze pak tuto konfrontaci thalassokratického a tellurokratického bloku nahlížet ve formě rivality Ruské federace a USA. Tyto dvě entity následně Dugin v souladu se svým konceptem chápe jako bytostně antagonistické reprezentanty dvou neslučitelných forem civilizační organizace. To se odvíjí již z jejich odlišných charakterů mocností mořských a pevninských – zatímco Rusko jako pevninská mocnost má identitu založenou především na konzervatismu, kolektivismu, náboženskosti a upřednostnění idealismu nad materialismem (Tamtéž: 7–8), „americký“ atlantismus vychází zejména z individualismu, liberalismu, postmoderních hodnot a materialistického konzumu jakožto jevů značně negativních (Dugin 2012: 21). Zde nalézáme názornou ukázkou naplnění jedné z podstat neoeurasianistického uvažování, která byla zmíněna výše – jde o představu kulturní odlišnosti Ruska a Západu (srovnej Rojek 2015),

kteřá je jednou ze zakládajících myšlenek Duginova díla, od níž se odvíjí řada dalších názorů a požadavků.

Globální dějinná mise eurasianismu je obecně konstruována jako alternativa ke stávajícímu globalizačnímu procesu, jehož základní aspekty jsou institucionalizovány USA (Dugin 2015: 10) – globalizace, kvůli níž nemá současné Rusko rovnocenné postavení vůči Západu (Švarný 2016: 231), přitom dlouhodobě stojí v centru Duginova zájmu. Tento mesianistický aspekt je u Dugina totožný s ortodoxní chiliastickou ideou Třetího Říma (Kupka – Laryš – Smolík 2009: 189; srovnej Bílek 2014). Dugin konceptualizuje svůj světonázor v geopolitickém kontextu extenze teritoria (Dugin 2015: 11), geneze impéria (například Дугин 1997) a konfrontace topologicky definovaných entit.

Jak jsem již ukázal, základním pilířem Duginovy geopolitické teorie je antagonistická tenze mezi atlantickým a eurasijským světem. Oligarchicky organizované proponenty atlantismu Dugin vnímá jako expanzionisty, kteří se snaží definovaný model nekriticky aplikovat na další geopolitické segmenty (prostřednictvím řízeného globalizačního procesu a konspirace proti dalším státům, zejména proti Rusku – tyto státy si však musejí nutně uchovat svoji kulturní a hodnotovou specifickou – viz například Dugin 2014). Cílem těchto snah pak je dosažení celoplanetární hegemonie a vytvoření unipolárního světa (Dugin 2015: 10). Prostředkem k rekonfiguraci mezinárodní mocenské kompozice (ve prospěch atlantismu) je pak kontinuální snaha o oslabení relevance státní suverenity, náboženských systémů, kulturních a ekonomických tradic, jakékoli manifestace „sociální spravedlnosti“ a všech forem spirituální, intelektuální a materiální rozmanitosti (Laruelle 2007: 5). To vše má být zničeno zejména prostřednictvím liberalismu a postmoderny, které se šíří globalizačním procesem a jsou nepřátelské všemu tradičnímu (Dugin 2012).

Dugin předkládá multipolární eurasijský model jako alternativu k unipolárnímu globalizovanému světu (Dugin 2015: 10). Eurasijská idea tak proti globalizaci nechrání pouze eurasijský hodnotový systém, ale samu kulturní diverzitu (Rojek 2015: 89). Rusko nutně potřebuje spojence – v rámci Duginovy eurasijské zóny půjde o několik mocností, mezi nimiž a Ruskem dojde k vytvoření komunikačních os, které dají vzniknout „*Eurasijskému dialogu*“ (Dugin 2014) – ten bude základem pro integraci prostoru.¹⁵ Vedle Íránu, Indie nebo Turecka je klíčovým protiamerickým spojencem Ruska Evropa. V jejím rámci považuje Dugin za jednoznačnou mocnost Německo, s nímž Rusko musí nutně kooperovat. Druhého takového spojence nalézá Dugin ve Francii. Existenci spojení mezi Moskvou, Berlínem a Paříží dokládá Dugin například tím, že tyto tři státy vytvořily „protiamerickou koalici“, která oponovala americké invazi do Íráku roku 2003 (Dugin 2015: 109–111).¹⁶ Spojenectvím Ruska a Německa se konečně dostáváme k prostoru ležícímu mezi nimi, který je hlavním námětem textu. Na ose mezi Moskvou a Berlínem se má totiž rozhodnout o osudu sanitárního kordonu států, které byly vytvořeny po první světové válce jako hráz oddělující Rusko a Německo. V Duginově konceptualizaci prostoru středovýchodní Evropy není pro takovéto státy místo.

Země střední Evropy se v Duginově pojetí nemusí připojit k eurasijskému bloku,¹⁷ ale zároveň nemohou zůstat zcela nezávislé a samostatné. Středoevropská civilizace totiž dle Dugina není natolik silná, aby dokázala samostatně existovat mezi Západem a Východem. Země tohoto prostoru se musejí rozhodnout, zda jsou součástí Západu, nebo Východu. Polsko-litevský stát tuto volbu dokázat neudělal, proto musel být podle Dugina zlikvidován (viz Rojek 2015: 90). Těmto státům tedy nezbyvá nic jiného než volba a následně vyřešení elementárního geopolitického dilematu – zda se přiklonit k Eurasii/Rusku, nebo k Německu. Státy střední Evropy a Pobaltí pak již svým připojením k evropskému integračnímu prostoru manifestovaly svoji západní, možná raději evropskou orientaci. Dle Dugina tato situace ruskou pozici nekomplikuje, neboť Evropa je v jeho vizi pevným ruským spojencem. Důležitým Duginovým požadavkem je přitom to, aby v prostoru středovýchodní Evropy nevznikla sféra, která by oddělovala Německo a Rusko a která by mohla podlehnout americkým vlivům – v Duginově perspektivě totiž eurasijský blok nemůže

mít suchozemskou hranici s atlantickým světem. Jelikož Rusko nedokáže ovládnout celou Evropu, musí udělat vše pro to, aby na západě sousedilo s blokem vedeným Německem, který bude pevným spojencem Eurasie v boji proti atlantismu (Tamtéž). Právě odtud plynula Duginova kritika některých států středovýchodní Evropy, které podpořily USA a Spojené království v tažení proti Iráku, zatímco Německo a Francie tomuto tažení opo- novaly (Tamtéž: 109–111). Pokud se podaří tyto vlivy atlantismu v prostoru středo- východní Evropy překonat a státy se přikloní ke spolupráci s Německem, nevnímá Dugin danou situaci jako problematickou a jako situaci, která by si vynutila násilnou změnu hra- nic v prostoru ve prospěch Ruska. Za linií bloku států navázaných na Německo se navíc ocitlo několik dalších států (především Ukrajina a Bělorusko), které tuto možnost volby již mít nebudou a pro něž je spojení s Ruskem již jedinou logickou možností, což je jeden z aspektů, které umožní Rusku vybudovat silnou euroasijskou entitu (Nowak 2010: 101). Ostatně podstata a identita Ukrajiny a Běloruska je dle Duginy neoddiskutovatelně eura- sijská (Dugin 2014: 53). V tomto kontextu vidí Dugin současný konflikt na Ukrajině jako konflikt, v němž se rozhoduje o úspěšnosti sjednocení Eurasie, a tím pádem o osudu Rus- ka jako takového (Švarný 2016: 232). Stejně jako Dugin schvaluje ruskou účast v kon- fliktu na východě Ukrajiny, jednoznačně podporoval i anexi Krymu (Barbashin – Thoburn 2014).¹⁸ Nalézáme tedy naplnění i druhého aspektu, který jsme výše využili k odlišení neo- eurasianismu od dalších škol, tedy požadavek expanze – expanze je sice zdánlivě omeze- na na oblast Eurasie, nicméně pouze na základě Duginova vědomí, že Rusko nemá kapa- city k připojení celé Evropy – vytvoření Evropy jako spojence je řešením situace, kdy Evropa nemůže být přičleněna jako součást Eurasie. Duginova expanzionistická předsta- va se tudíž neomezuje na nejbližší postsovětské státy.

Pokud předběžně a ve stručnosti naznačíme odpovědi na položené otázky (k nimž se podrobněji vrátíme v komparační části textu), můžeme říci, že 1) Duginova kritika exi- stence států nezávislých na Rusku v postsovětském prostoru vychází z nutnosti uchránit ruskou/eurasijskou civilizaci před globalizačním tlakem ze strany USA. 2) To zároveň představuje odůvodnění ruského expanzionismu, jehož cílem má být vytvoření silného bloku schopného čelit atlantickým mocnostem. Argument pro expanzi je tedy čistě geo- politické povahy. 3) Konečně vztah k Západu je do určité míry specifický – „negativní“ Západ je symbolizován atlantickými mocnostmi, v jejichž čele stojí USA, zároveň ale exi- stují západní státy (Německo, Francie), které jsou v Duginových očích ruským/eurasijs- kým spojencem. V závěru je nutné říci, že Duginovo myšlení vykazuje jasně rysy neo- eurasianismu (v jeho expanzionistické podobě) a otevřeného neoimperialismu, čímž se autor výrazně odlišuje od zbylých dvou.

NATALIA NAROČNICKAJA A NEZÁVISLOST STÁTŮ STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPY

Podívejme se nyní na otázku hranic a legitimacy státní moci ve středovýchodní Evropě v díle Natalie Naročnické. V tomto ohledu jsou důležité zejména dvě její knihy: *Rusko a jeho místo ve světě* (Naročnickaja 2006), která se věnuje především konfliktnímu vzta- hu mezi Ruskem a Západem v průběhu 20. století, a rozsáhlý výklad dějin Ruska jako země utiskované Západem, tentokrát v širší historické perspektivě – *Rusko a Rusové ve světové historii* (Нарочни́цкая 2005). Naročnickaja patří do širokého proudu ruských his- toriků, kteří dějiny své země vykreslují jako dějiny boje (srovnej Nowak 2010). V tomto boji, který vede Rusko se Západem, je Rusko za všech okolností obětí agrese, nikoli agre- sorem. Pokud samo útočí, dělá tak v čistě „obránném“ zájmu. Za akt obrany je tak schop- ná označit například i Stalinův útok na Polsko v roce 1939. Stalin totiž odhalil past, kte- rou na Sovětský svaz chystaly západní mocnosti, jež jej chtěly vmanipulovat do války proti Německu, z této pasti chytře vyklouzl, a naopak se spojil s Německem v útoku na Polsko, které považoval za západního spojence (Naročnickaja 2006). Ostatně Polsko v historickém schématu Naročnické hraje významnou roli. Západ totiž proti Rusku často nepostupoval přímo, ale prostřednictvím středoevropských katolíků, které využíval jako

jakýsi hrot kopí – v tomto ohledu šlo právě především o Poláky. Tento stav změnil až Stalin, který po druhé světové válce Rusko posílil a obklopil prstencem obranných pásem (srovnej například Romancov 2009: 105), z nichž jedno bylo tvořeno „bratrskými“ národy středovýchodní Evropy, Poláky nevyjímaje. Západ je v díle Naročnické vykreslován nejen jako odlišná civilizace, ale především jako civilizace Rusku bytostně nepřátelská.

Naročnickaja do velké míry odvozuje pohled na současné dění od své interpretace klíčových událostí dějin 20. století, kterými jsou zejména obě světové války a rozpad sovětského bloku a následně Sovětského svazu a které jsou pro pochopení jejího vztahu ke středovýchodní Evropě důležité. Do začátku století vstoupilo Rusko jako rozsáhlé a po stovky let budované impérium. Impérium ovšem nevzniklo agresí, ale přirozeným růstem, případně zábořem území, na které mělo Rusko dle Naročnické právo. Zopakujme v tomto ohledu již výše představený rozdíl mezi pojmy vlast a stát (Naročnickaja 2006). Pokud hranice vlasti nejsou shodné s hranicemi státu, vytváří princip vlasti určitý legitimizační prvek pro rozšiřování státu tak, aby dosáhl hranic „přirozených“ čili hranic vlasti. Něco podobného Naročnickaja aplikovala například na otázku trojího dělení Polska na konci 18. století. Rusko si v rámci dělení bralo jen to, co mu po právu patřilo, a kritiku dělení autorka označuje za klišé o údajném ruském expanzionismu (Нарочницкая 2005: 476; Nowak 2010: 85). Něco podobného jde aplikovat v perspektivě Naročnické i na současné blízké zahraničí Ruska, například na nedávnou anexi Krymu.¹⁹ Problémem je, že do území, na které má Rusko „nárok“, Naročnickaja zahrnuje kdeco, v podstatě všechna území, která kdy Rusko ovládalo. V souvislosti s tím Naročnickaja vytváří vazbu mezi carským Ruskem, Sovětským svazem a dnešní Ruskou federací (a historicky dokonce mezi Kyjevskou Rusí). Národní zájmy jsou trvalé, jsou spojené s vlastí a nezávislé na aktuálním typu vlády a způsobu výkonu moci (Naročnickaja 2006: 20). Z dřívějšího držení daných území Ruskem tak lze dovést jeho nárok na vliv na těchto územích až do dnešních dnů. Každé zmenšení rozlohy je tak vnímáno jako negativní a zároveň jako nespravedlivé (k tomu se dostaneme ještě později). Naročnickaja (2005) uvádí, že nejdůležitějším geostrategickým úkolem současného ruského státu je zachovat historickou podobu ruského impéria, zabránit příklonu „nových“ států k Západu a zabránit třetím stranám v získání vlivu na těchto bývalých územích Ruska, dnes nezávislých státech. Tyto státy se v současnosti často snaží Rusko poškodit a očernit pomocí účelově dezinterpretované historie společného soužití v rámci ruského či sovětského impéria – Naročnickaja byla mimo jiné členkou komise ustavené tehdejším prezidentem Medveděvem, která měla bojovat proti této „falzifikaci dějin“, reálně však měla být nástrojem ruské propagandy, který se snaží oslabovat legitimitu argumentů okolních států o jejich vztahu s Ruskem.

Vrátíme-li se tedy na začátek 20. století, musíme jako zlomový okamžik zmínit první světovou válku a bolševickou revoluci, které zapříčinily, že se impérium rozpadlo a Rusko z nich vyšlo na nějakou dobu zásadně oslabené. Západ hodlal dle Naročnické rozparcelovat porevoluční Rusko a uzнат jako nezávislá všechna území, která se *de facto* osamostatnila v chaosu následujícím konec války a revoluci – ať už šlo o Polsko, pobaltské státy, nebo v té chvíli *de facto* nezávislou Ukrajinu. Program prezidenta Wilsona tak dle Naročnické (2006: 20) není ničím jiným než snahou o mezinárodní uznání rozparcelování historického Ruska. Analogickou argumentaci lze vztáhnout na situaci po rozpadu SSSR.

Dalším zásadním milníkem byla druhá světová válka a Stalinův úspěch spočívající v územní expanzi Ruska, které připojilo řadu „historických ruských oblastí“, na které měla Moskva „historický nárok“. Typicky se jednalo například o pobaltské státy, které autorka považuje za země, které jsou tradičně ruské, jen se jich muselo Rusko dočasně vzdát, když získaly nezávislost v souvislosti s dohodou mezi Německem a Ruskem z roku 1918. Z toho vyvozuje, že oba státy měly díky tomu právo se později dohodnout na ukončení existence samostatné státnosti těchto celků. Svérázný je pak autorčin výklad nezávislosti Estonska. Roku 1721 obdrželo Rusko od Švédska část dnešního území Estonska – pokud nebyla tato smlouva zrušena, nezávislost Estonska porušuje spravedlnost i právo na držení

spravedlivě nabytého vlastnictví (Нарочницкая 2005: 490–495) – to přitom z pohledu Naročnické neplatí jen pro meziválečnou dobu, ale i pro současnost²⁰ a nemusí to být vztaženo pouze na státy pobaltské, ale obecně na celou postsovětskou Evropu.

I studenou válku vysvětluje Naročnickaja v rámci odvěkého nepřátelství Západu, který antikomunismem maskoval jen tradiční protiruský postoj (Naročnickaja 2006). Západ využíval pragmatickou neupřímnou solidaritu s neruskými republikami SSSR. Důvodem, proč západní představitelé artikulovali požadavek svobody a nezávislosti pro tyto země, nebyla reálná snaha pomoci jejich obyvatelům, ale snaha oslabit Rusko, zejména jej pak připravit o oblasti, které jsou jeho tradiční historickou součástí (Ukrajina, Bělorusko). Naročnickaja zdůrazňuje, že Západ měl vždy eminentní zájem o Ukrajinu, proto uměle vyvolával snahy o probuzení „ukrajinské identity“ (Нарочницкая 2005: 429n.). Myšlenku existence ukrajinského národa, který by byl odlišný od Rusů, Naročnickaja odmítá, stejně tak i myšlenku národa běloruského, oba státy by měly být připojeny rychle „zpět“ k Rusku.

Rozpad SSSR byl vítán na Západě stejnými slovy jako zhroutil ruského impéria po první světové válce (Naročnickaja 2006: 20). Stejná navíc byla i strategie Západu – zatímco po první světové válce velice selektivně uplatnil právo na sebeurčení národů na prostor středovýchodní Evropy, kde byl vytvořen sanitární kordon oddělující Rusko od Evropy, něco podobného činil Západ i v devadesátých letech, kdy podporoval obnovení tohoto kordonu a jeho vtažení do sféry moci Západu, což se dělo prostřednictvím rozšiřování NATO a EU do postkomunistických i postsovětských oblastí. V souvislosti s tím Naročnickaja připomíná projev prezidenta Bushe ve Vilniusu v roce 2002, který interpreтуje jako projev americké snahy o to, aby středovýchodní Evropa již nadále nebyla sférou vlivu Ruska ani Německa, ale sférou americkou (Naročnickaja 2006: 22). Západ, reprezentovaný především Spojenými státy, po studené válce dle Naročnické neustále tlačí na východ Evropy, kde se snaží získat, mocenské pozice (Morozov 2002). Západní nepřítel Ruska se v této oblasti snaží podporovat, nebo dokonce ovlivňovat změny ve vnitřní politice jednotlivých států ve svůj prospěch. Typickým příkladem takovéto změny kritizované ze strany Ruska byla takzvaná oranžová revoluce na Ukrajině, která dle Naročnické nebyla projevem vůle lidu, ale příkladem nelegitimního využití masových médií s cílem ovlivnit veřejné mínění k masové podpoře požadovaných politických změn (Lane 2008), které proběhly ve prospěch západních mocností. Západ by přitom jistě rád rozšířil svůj vliv nejen do oblasti „blízkého zahraničí“, ale i na území současné Ruské federace – za žádnou cenu tedy nesmí být umožněno další štěpení státu, který ani v současné podobě nedosahuje přirozených hranic vlasti. Existence (alespoň některých) postsovětských států je dle Naročnické nesmyslná a nespravedlivá – jak jsme již řikli, Naročnickaja (2005) je považuje za tradiční ruská území, která byla součástí ruských impérií, z čehož lze dovodit současný ruský nárok. V odvěkém konfliktu mezi Západem a Ruskem, který Naročnickaja vykresluje, není místo pro samostatnou existenci „malých“ (a tedy „neplnohodnotných“) politických společenství ležících kdesi „mezi“. Státy středovýchodní Evropy tak nejsou brány jako celky hodné a schopné nezávislé existence. Jestliže nejsou součástí či partnery Ruska, stávají se v očích příslušníků proudu ruské historiografie, k němuž můžeme zařadit i Naročnickou, „prostitutkami Západu“ (Nowak 2010). Tento její postoj byl patrný kupříkladu po roce 2003, kdy se evropské státy v otázce podpory americké invaze do Iráku rozdělily na celky, které americká administrativa označovala jako Evropu „starou“ (kterou Dugin označuje „Greater Europe“) a „novou“, zatímco Naročnickaja jako Evropu „pravou“ a „falešnou“. Tato „falešná Evropa“, ke které počítá řadu států středovýchodní Evropy, ochotně podpořila americké plány (Morozov 2004).

Texty Naročnické můžeme chápat jako projev obrození ruského konzervatismu (Alexander-Davey 2006), mezi jehož typické znaky patří důraz na pravoslaví, respektive pojítka mezi pojmy kultura a pravoslavná kultura. Pravoslaví je zároveň důležitý spojující element Ruska a ruské diaspory roztroušené především v oblastech blízkého zahraničí (srovnej Toal 2017), tedy v regionu, který byl v ruském zahraničnopolitickém diskurzu

zkonstruován jaké sféra ruského výsostného zájmu téměř bezprostředně po rozpadu SSSR. Právě blízké zahraničí je jedním z konceptů, s nimiž Naročnickaja operuje, především prostřednictvím vize ruského světa – i v něm má pravoslavi své nezastupitelné místo. Ruský svět přitom můžeme považovat za příklad uplatňování ruské *soft power* ve vztahu především právě k zemím blízkého zahraničí, respektive etnickým Rusům, kteří v těchto zemích žijí (Laruelle 2015; Solik – Baar 2016). Termín jako takový se tak neváže pouze k této diaspoře, ale v obecnější rovině představuje ideologický koncept místa ruské kultury ve světě (Solik – Baar 2016: 27). Naročnickaja přitom patří mezi řadu intelektuálů, kteří se již od devadesátých let na formování myšlenek ruského světa podíleli (Laruelle 2015; podrobně viz Нарочницкая 2007).

Zodpovíme-li v případě Naročnické alespoň předběžně jednotlivé otázky, můžeme říci, že 1) se kriticky vyjadřuje k samostatnosti a politice států blízkého zahraničí nezávislé na Rusku; 2) požadavek vlivu Moskvy podepírá jak argumenty historickými (jde o dřívější součásti ruského impéria), tak argumenty směřujícími ke specifické civilizaci a také ruské diaspoře; 3) Západ je vykreslován jako odlišná civilizace, která je zároveň nepřátelská. V otázce přiřazení autorky k některému z geopolitických proudů nalézáme určitý rozpor mezi představou specifické ruské civilizace a obhajobou imperiální minulosti i současné politiky. Zařazení Naročnické tak na rozdíl od Dugina a Solženicyna není úplně jedno-
duché (srovnej níže).

RUSKÁ CIVILIZACE A DEZINTEGRACE POSTSOVĚTSKÉHO PROSTORU V DÍLE ALEXANDRA SOLŽENICYNA

Alexandr Solženicyn, známý ruský spisovatel, držitel Nobelovy ceny, disident a imigrant, který utekl před sovětským režimem do USA a do Ruska se navrátil až po rozpadu SSSR, byl zároveň významným politickým myslitelem, který se po několik desítek let aktivně vyjadřoval k otázce demokracie, ruské kultury, ruských dějin, vztahu se Západem atd. Jeho názory na tyto otázky jsou roztroušeny jak v jeho románech, tak v řadě publicistických textů a historických výkladech.

Zásadními je pro tento text několik Solženicynových myšlenek – vedle kritiky sovětského komunismu šlo zároveň o kritiku liberální demokracie a Západu jako takového. Rusko je dle Solženicyna jiné než Západ – veškeré instituce a politické modely inspirované Západem jsou pro Rusko škodlivé (Solzhenitsyn 1995), což souvisí s tradičními ruskými představami o vlastní výjimečnosti (například Besançon 2015; Roberts 2017). Jelikož je demokracie produktem neruským, nemá v Rusku své místo. Po rozpadu SSSR autor kritizoval v mnoha ohledech politiku a situaci nového ruského státu – nejen ekonomické problémy, korupci, morální a sociální úpadek, ale i údajné Jelcinovo bratříčkování se Západem a také západní prvky, které viděl zavádět v Rusku – především liberalismus (srovnej Solženicyn 1999). Kritika jelcinovského Ruska jej později přivedla k podpoře Putinova autoritářského režimu.

Solženicyn ve svém díle uvažuje o existenci specifické ruské civilizace, která je pravoslavná a slovanská, zároveň je v mnoha ohledech odlišná od Západu, který Solženicyn vnímá do značné míry jako ruského konkurenta (Solženicyn 1990 nebo 1999; Solzhenitsyn 1995). Je tedy naplněna vize kulturní odlišnosti Ruska a Západu, kterou jsme výše označili jako jeden z bodů pro odlišení teoretických směrů. I když je dle Solženicyna ruská civilizace slovanská, autor sám na rozdíl od klasického ruského panslavismu (srovnej Vlček 2002) neuvažoval o Slovanstvu jako celku. Právě naopak, sám sebe označoval za přesvědčeného odpůrce panslavismu (Solženicyn 1999: 75) a nedomníval se, že by se Rusko mělo nějak obšírněji zabývat balkánskými nebo středoevropskými Slovy (tedy jižní a západní slovanskou větví),²¹ stejně tak jej nepřitahoval odkaz Byzance a s ní spojeného principu Třetího Říma (ačkoli je dílo protkáno silnými pravoslavnými prvky). Jeho pojetí ruské/slovanské civilizace bylo užší a soustředilo se na Slovanstvo východní a jeho historickou vazbu na ruský stát – centrum ruské civilizace (historické i postsovětské)

spatřoval v severozápadní Rusi. Zatímco na jedné straně odmítal vytváření vazeb na Slovany západní a jižní, na druhé straně velmi nelibě snášel rozkol Slovanstva východního, který považoval za umělý, nepřirozený a způsobený vládami postsovětských republik proti vůli „ruského lidu“ (Solženicyn 1999: 75–76).

Historická vazba východního slovanstva na Rusko je přitom důležitá, autor (Solženicyn 1995) na jejím základě například obhajuje carské zábery prostoru středovýchodní Evropy včetně pohlcení dnešní Ukrajiny a ruské účasti na trojím dělení Polska.²² Růst ruského území přitom nenahlížel jako imperialismus a podrobování cizích národů, ale jako výsledek spravedlivé války za dosažení dědictví Kyjevské Rusi. Těmto připojeným územím pak dle Solženicyna Rusko (na rozdíl od kolonií spravovaných západními imperiálními centry) přinášelo pouze pokrok a civilizaci.

Takovouto interpretaci růstu území jakožto „přirozeného“ a „právoplatného“ dosažení původních hranic Kyjevské Rusi se tak Solženicyn v otázce dnešní Ukrajiny a také Běloruska jednoznačně přiklání k dominantnímu proudu ruské historiografie, který dějiny těchto dnes suverénních států interpretuje jako integrální součást dějin ruských. Pohled tohoto proudu lze ve zkratce vyložit takto: Kyjevská Rus, která se v době největšího územního rozmachu rozkládala na dnešní severní Ukrajině, na velké části Běloruska a severozápadu Ruské federace, byla prvním ruským státem v historii. Po vyvrácení Kyjeva mongolskými nájezdníky ruský stát nezanikl, jeho centrum se pouze přesunulo do Moskvy. Podobný názor nalézáme u zakladatele moderní ruské historiografie Nikolaje Karamzina, podle něhož byli obyvatelé dnešní Ukrajiny a Běloruska Rusové a tato území patří zcela logicky ruskému státu. Od Karamzina je toto schéma dějin Ukrajiny a Běloruska jako dějin ruských v ruské historiografii zcela dominantní, bylo přejato i do historiografie bolševické a po rozpadu SSSR se pouze zbavilo ideologického balastu, ale ve vztahu k okolním státům zůstalo nezměněné. Poté, co v rámci této interpretace došlo k pádu Kyjeva a co nový stát povstal v Moskvě, se moskevští vládcí tedy zcela přirozeně snažili tato území získat zpět, jelikož byla jednoduše „ruská“. Částečně se to podařilo v roce 1654, kdy byla k Rusku připojena dnešní levobřežní Ukrajina, další část byla připojena v rámci prvního dělení Polska v roce 1772 a proces byl dokončen v září 1939, kdy SSSR obsadil polská území obývaná často Ukrajinci a Bělorusy (k této dějinné interpretaci, různým autorům a publikacím srovnej více Rychlík – Zilynskij – Magosci 2015: 7–8).

Značnou část Solženicynova publicistického díla před zhroutilím Sovětského svazu zabíraly myšlenky o uspořádání prostoru a hranicích nového ruského státu po pádu komunismu, v něžž pevně věřil. Již před rozpadem SSSR se často vyjadřoval k budoucí otázce dezintegrace sovětského impéria, kterou sám předvídal a více méně podporoval – mnohonárodnostní impérium, tak jak bylo vytvořeno Leninem a Stalinem, považoval za soustátí ve svém základu nezdravé a neudržitelné (Solženicyn 1999: 37). Rusko se na jednu stranu nemělo jakkoli podržovat Západu, ale zároveň se nemělo snažit udržet sovětské impérium, respektive se jej po rozpadu pokoušet obnovit. Již před rozpadem SSSR Solženicyn uvedl: „[...] nemáme síly na periferii, hospodářské ani duchovní. Nemáme síly na impérium! [...] Se znepokojením sleduji, že probouzející se ruské národní sebevědomí se v mnoha ohledech nemůže zbavit velmocenského myšlení, velmocenského opojení [...]. Nesmíme usilovat o velikost státu, ale o jasnost našeho ducha v jeho zbytku. Oddělením dvanácti republik, touto zdánlivou obětí, se Rusko naopak osvobodí a bude se moci vnitřně rozvíjet [...]“ (Solženicyn 1990: 2–3). Rusko na vybudování impéria jednak nemá sílu a jednak jej nepotřebuje²³ – pokus o budování impéria by přivedl ruský národ (přičemž ruský člověk a ruský národ stojí v centru Solženicynova zájmu) do záhuby. Solženicyn tak odmítá expanzi a požaduje, aby se Rusko soustředilo na vnitřní vývoj – společně s výše rozebranou představou kulturní odlišnosti Ruska a Západu dostáváme obraz typického insularistického uvažování. Solženicyn proto neměl jakýkoli problém s osamostatněním Pobaltí,²⁴ Kavkazu a Střední Asie (s výjimkou Kazachstánu; viz Solženicyn 1990, 1999; Solženicyn 1995: 94) – ostatně směřování carského Ruska k dobytí částí Asie neshledával

jako rozumné, Rusko se mělo soustředit především na slovanské a pravoslavné prostory východní Evropy (nikoli však Balkánu; viz Solzhenitsyn 1995).²⁵

Rozpad SSSR byl dle Solženicyna (1999: 38) dvojitý – jeden nevyhnutelný (Pobaltí, Kavkaz, Střední Asie) a zároveň žádoucí, druhý vyhnutelný. Tento „druhý rozpad“ se týkal Ukrajiny, Běloruska a také Kazachstánu, jejichž samostatnou existenci nesl Solženicyn těžce a s nelibostí (srovnej Solženicyn 1990 nebo 1999; Solzhenitsyn 1995). „*Dokázali by si ti z našich předků, kteří dokonale ztratili veškeré naděje, představit tak katastrofální zhroutil Ruska? Za několik krátkých dnů jedenadevadesátého roku pozbylo smyslu několik století ruské historie. Za dva nebo tři srpnové dny byla smazána a smyta dvě století ruských obětí a snah (osmi rusko-tureckých válek) o přístup k Černému moři*“ (Solženicyn 1999: 37). Solženicyn odporoval vyhlášení nezávislé Ukrajiny a Běloruska nejen z důvodů „historických“, ale též z toho důvodu, že se za hranicemi Ruské federace ocitlo mnoho Rusů, kterých se na jejich pozice nikdo neptal a kteří se rázem často stali občany druhé kategorie (Solženicyn 1999: 63–70). To se přitom netýkalo pouze východoevropských zemí, ale též Kazachstánu. V souvislosti s Kazachstánem navíc novým vládám Ruska, Ukrajiny a Běloruska vyčítal, že s Kazachstánem dopředu nediskutovaly o otázce vytvoření Společenství nezávislých států (SNS). Kritikou tohoto útvaru přitom Solženicyn (1999: 37–43) nešetřil, považoval jej totiž za pozůstatek imperiálního myšlení, kvůli němuž Rusko, místo aby se koncentrovalo na své problémy, vynakládalo energii a prostředky na existenci nově nezávislých států, za něž se v imperiálním duchu stále cítilo zodpovědnost.

Existenci nezávislé Ukrajiny považoval nejen za nešťastnou, ale zároveň za nespravedlivou. Vláda nového ruského státu totiž rezignovala na promyšlené vymezení hranic, proto se součástí ukrajinského státu staly oblasti osídlené Rusy, případně rusky mluvícími Ukrajinci, především ale pak oblasti, které dle Solženicyna nikdy nebyly ukrajinské a jsou jednoduše ruské – Doněcká oblast, jižní pruh Novoruska (včetně Oděsy) a Krym (Solženicyn 1999: 79). Na tato území podle něj nemá Ukrajina žádné morální nebo historické právo. Ostatně nově vzniklou Ukrajinu, Ukrajince a instituce této nezávislé republiky často ostře kritizoval – od poznámek o ukrajinském národním jazyce, který je pokažený cizími (predevším polskými a německými) vlivy (Solzhenitsyn 1995), až po vymezování se vůči ukrajinskému protiruskému nacionalismu nových vládních kruhů. Protiruské stanovisko Ukrajiny je přitom to, co hraje do karet Západu, respektive USA (Solženicyn 1999: 78).

Kýženým vývojem by bylo obnovení jednoty východních Slovanů, kterou považuje za přirozenou, případně připojení alespoň těch území, která jsou „ruská“ – anexe Krymu a současné dění na východní Ukrajině tak v mnohém naplňují Solženicynova přání. Jeho vize však byla širší a netýkala se pouze těchto území. Již před rozpadem SSSR navrhoval rozpuštění impéria a jeho nahrazení novým svazkem tří „slovanských republik“ a Kazachstánu (Solženicyn 1990). Náznaky takového vývoje viděl v devadesátých letech zejména v rýsujícím se znovusjednocení Běloruska s Ruskem, které by bylo „*šťastným pokračováním historické východoslovanské tradice*“, ale které bylo zmařeno mezinárodními silami (Solženicyn 1999: 81–82).

Pokud opět předběžně shrneme odpovědi na položené otázky, musíme říci, že: 1) Solženicyn akceptuje bez problému suverenitu států pobaltských a středoevropských, nikoli však tradičních součástí historické Rusi – především Ukrajiny a Běloruska. 2) Ruský nárok na tato území podepírá argumenty založenými jak na existenci jednotné ruské civilizace, jež má původ v Kyjevské Rusi, tak na „přirozené jednotě“ tohoto prostoru a také na zpochybnění Bělorusů a především Ukrajinců jakožto samostatných národů. 3) Ve vztahu k Západu je ruská civilizace výrazně odlišná a založená na jiných hodnotách, navíc v některých fázích dějin v otevřené konfrontaci se Západem. V Solženicynově myšlení nalézáme ukázkový příklad insularismu a postimperialismu, což autora odlišuje od Dugina i Naročnické.

POSTOJ AUTORŮ KE STÁTŮM POSTSOVĚTSKÉ EVROPY A K ZÁPADU V KOMPARATIVNÍ PERSPEKTIVĚ

Je patrné, že díla všech tří vybraných autorů jsou v mnoha ohledech odlišná svojí strukturou, povahou a cílem, který autoři sledují. Zároveň prostoru postsovětské Evropy přisuzují odlišný význam. Zatímco Solženicyn a Naročnickaja právě tento region zdůrazňují, v Duginově vizi jako by na první pohled hrál v globálním střetnutí civilizací podružnou úlohu, nicméně takové zdání je klamné a i Dugin prostor dnešní Ukrajiny a Běloruska doceňuje jako nesmírně významný.

Pro komparaci pohledů jednotlivých autorů byla prvotní otázka, jak daní myslitelé hodnotí existenci suverénních států vzniklých po rozpadu SSSR. U všech zkoumaných autorů můžeme konstatovat, že k suverenitě alespoň některých zemí se stavějí odmítavě a nepovažují ji za legitimní ani žádoucí. To, jakým způsobem autoři chápou suverenitu, se může ovšem odlišovat. Dugina kupříkladu až tolik neznepokojuje formální existence suverénních států a jejich formální hranice, ale nezávislost reálná. Věren své geopolitické vizi světového uspořádání, nepřipouští, aby západní hranici eurasijského impéria sdílel prostor ovládaný atlantickými silami. Aby se nemohl atlantismus do prostoru rozšířit, je třeba zabránit existenci nezávislých států – část z nich (střední Evropa a z postsovětského prostoru zejména Pobaltí) může být ovládnuta Německem, které Dugin považuje za ruského spojence. Zbytek (v prostoru, na který cílí tento text, jde zejména o Ukrajinu a Bělorusko) se musejí s Ruskem nutně integrovat v novou eurasijskou velmoc. Nemusí přitom jít o vytvoření jednoho státu – součástí integrace mohou být i formálně existující další části, které jsou však podřízeny centru tak, aby nemohly být ovládnuty atlantickými silami. Naročnickaja ve svém díle hodnotí jako nespravedlivou a nelegitimní existenci v podstatě všech postsovětských států východní Evropy, u nichž zdůrazňuje, že jde o tradiční ruská území, přičemž u některých explicitně dodává, že by měla být co nejdříve připojena k Rusku (například Bělorusko). Naročnickaja sice operuje s konceptem blízkého zahraničí, který se vztahuje spíše k principu uplatňování vlivu než přímého připojení, ovšem požadavek reunifikace s některými postsovětskými státy je v jejím díle zřetelně přítomen. Zásadní odlišnost pak nalézáme v díle Solženicynově, který se bez problému smířil s existencí nezávislého Pobaltí, Kavkazu a Střední Asie, ale vyhlášení suverénního Běloruska a Ukrajiny (a také Kazachstánu) považoval jednoznačně za nežádoucí – Solženicyn se tedy v tomto pojetí blíží tradičnímu chápání jednoty Svaté Rusi spojené s historickým odkazem Rusi Kyjevské. Problematická je v jeho pohledu i formální existence daných států, jelikož i sama existence ukrajinského státu může implicitně navozovat představu samostatného ukrajinského národa, kterou Solženicyn (stejně jako Naročnickaja) odmítá (naproti tomu Dugin se jí příliš nezabývá, byť zdůrazňuje eurasijskou podstatu Ukrajiny).

Každý z autorů podkládá svoji podporu pro šíření vlivu Moskvy jinými argumenty. Dugin legitimizuje nutnost včlenit některé oblasti postsovětské Evropy do eurasijského impéria logikou svých geopolitických představ střetávání eurasijské a atlantické civilizace. Rusko musí vybudovat silné impérium, aby mohlo atlantickému nebezpečí čelit a splnit svoji dějinnou misi. Naročnickaja proti tomu obhajuje své názory na sousední státy „spravedlivým historickým nárokem Ruska“ – území, která byla jednou ruská, mají být po právu ruská i v současnosti. Tyto požadavky jsou navíc rámovány představami blízkého zahraničí a ruského světa. Pro Solženicyna je důležitější otázka specifické ruské, respektive východoslovanské civilizace, která je spojena kulturními prvky, především náboženstvím (princip Svaté Rusi; ačkoli pravoslavlí hraje důležitou roli v myšlení všech zmiňovaných autorů). Východní Slované mají tvořit přirozeně jednotný celek, jehož současná nejednota je ahistorická. Vedle této východoslovanské jednoty se odvolává i na historický nárok, byť někdy sahá k jednoznačným dezinterpretacím – například v případě tvrzení, že Krym nebyl dle Solženicyna nikdy ukrajinský, ale vždy ruský.

Třetí srovnání se nabízí v otázce vztahu k Západu a jeho roli v souvislosti s prostorem postsovětské Evropy. Západ (respektive atlantické mocnosti) představuje v Duginově díle

nepřítele, který musí být pokořen a jehož ambice na podřízení celého světa vlastnímu kulturnímu modelu musejí být zmařeny. Atlantismus se snaží pronikat do periferie eurasijského prostoru, a středovýchodní Evropa musí být proto rozdělena do ruské a německé zóny vlivu tak, aby se nezávislé státy nemohly přiklonit na stranu atlantismu. Naročnickaja vidí v Západu aktéra, který se odjakživa snažil Rusko poškodit, spřádá proti němu intriky a štvál proti němu křesťanské státy střední Evropy, které sloužily jako užitečný nástroj západních protiruských zájmů. Po rozpadu SSSR se Západ snaží uplatňovat vliv v suverénních státech obklopujících Rusko, které v očích Naročnické mají tvořit přirozenou součást ruské sféry vlivu a civilizace (viz již zmiňované koncepty blízkého zahraničí a ruského světa). Solženicyn se proti Západu rovněž silně vymezuje, kritizuje západní politický model a jeho hodnoty, nicméně v konfliktním vztahu se Západem o prostor východní Evropy je Solženicynovo pojetí relativně nejmírnější, ale i tak kritiku v tomto ohledu nalézáme – Solženicyn se například jednoznačně vymezoval proti rozšiřování NATO do postsovětského prostoru – a to jak do Pobaltí, s jehož odchodem ze SSSR souhlasil, tak do oblasti Svaté Rusi (Solženicyn 1999: 34). Stejně tak Západu vyčítal, že jeho snahy stojí za pokračováním nepřirozeně nejednoty východního Slovanstva.

Dostáváme se k závěrečnému přiřazení jednotlivých autorů ke stranám sporu mezi myšlením insularistickým a neoeurasianistickým, čímž zkoumané myslitele zasadíme do širšího kontextu debaty důležitých proudů ruských (geo)politických teorií. I to je samozřejmě ve vztahu k promyšlení obrazů legitimacy existence suverénních států v postsovětské Evropě důležité, jelikož to u jednotlivých autorů doplňuje motivy, které je vedou ke konkrétním názorům o existenci těchto států. Duginův přístup je vcelku jednoznačně neoeurasianistický a neoimperialistický. K vybudování impéria směřuje totiž ruská dějinná mise – ruské dějiny jsou dějinami šíření ruské civilizace. Dugin se odmítá vzdát ideje obnovení impéria a spokojit se s pozicí „pouhé“ velmoci. Má-li Rusko přetrvat, musí obnovit impérium (Rojek 2015: 105–107). To je spojeno s tím, že nemůže zvolit cestu vytvoření národního státu, neboť impérium a národní stát jsou v tomto ohledu v protikladu. Rusko a ruský národ přitom bez impéria nemohou existovat (Дугин 1997). Impérium přesahuje národ, přesahuje jinými autory uplatňovaný princip ruského světa či Svaté Rusi a je široce rozkročené a zakotvené v Asii, jeho podstatu vidí po vzoru klasických eurasiánistů ve spojení slovanského a turkického elementu. Striktně vzato, impérium ovládané z Moskvy může hranice a vliv posunovat kamkoli, na co má Moskva kapacity. Poněkud odlišný přístup v tomto ohledu nalézáme u Naročnické. Jak jsme již řekli, Naročnickaja na jednu stranu patří ke stoupencům konceptu ruského světa (Solik – Baar 2016: 27; Laruelle 2015; Нарочницкая 2007) a blízkého zahraničí (srovnej Toal 2017), na druhou stranu se svými názory orientuje na obhajobu impérií v ruských dějinách (včetně toho sovětského) a jejich územního rozsahu. Ztráty jakýchkoli dříve držných území jsou považovány za nespravedlivé. Ačkoli tedy Naročnickaja operuje s myšlenkou specifické ruské civilizace, do které promítá svůj konzervativní důraz na pravoslaví (Alexander-Davey 2006; Rodkiewicz – Rogoża 2015; Prozorov 2006), orientace na imperiální myšlení spojené s překročením hranic ruského světa jsou zřejmé. Zároveň ale nemůžeme říci, že by myšlení Naročnické bylo komplexní a propracovanou ideologickou obhajobou nelimitovaného imperialismu, jako je tomu v případě Duginova expanzionistického neoeurasianismu. I vzhledem k civilizacionistickým představám Naročnické, které jsou spojeny i s principem autarkie a zajištění Ruska bezpečnostním pásem „blízkého zahraničí“, se nabízí možnost přiřadit autorku k izolacionistickému neoeurasianismu, byť má toto přiřazení značné limity. Nechme tedy stranou otázku neoeurasianismu a insularismu a spokojme se v tomto případě s konstatováním, že v rámci sporu neoimperialismu a postimperialismu se Naročnickaja nachází blíže neoimperiálnímu pólu. Jak jsme si ukázali, Solženicyn apeloval na vzdání se imperiálních cílů, které jsou pro Rusko (i pro státy v jeho okolí) zbytečné, a navíc škodlivé. Stejně tak kritizoval carskou zahraniční politiku směřující k naplnění imperiálních vizí přesahujících prostor Svaté Rusi, případně prostor považovaný

za „dědictví“ Rusi Kyjevské. Rusko se mělo po rozpadu SSSR obrátit do svého nitra a soustředit se na napravení všech sociálních, ekonomických a politických problémů – ruský národ se tak měl věnovat sám sobě. Solženicyn výrazně kritizoval stoupence neoeurasianismu (Solženicyn 1999: 42), jejichž myšlenky a projekty považoval za nedostatek víry v možnost samostatné existence ruského národa (Rojek 2015: 82). Rusko (v ideálním případě totožné s ruskou civilizací zahrnující i dnešní Kazachstán, Ukrajinu a Bělorusko, které Solženicyn jednoduše považuje za „ruské“) by se tedy mělo uzavřít a věnovat se vývoji vlastního politického, společenského, ekonomického a kulturního

Tabulka č. 2
Komparace autorů

	Dugin	Naročnickaja	Solženicyn
Existence suverénních a nezávisle jednajících států v postsovětské Evropě	Je nežádoucí a problematická z hlediska globálního střetu Ruska a USA, týká se <i>de facto</i> celého postsovětského prostoru, nutná je proto integrace prostoru pod nadvládou Moskvy (ovšem ne nevyhnutelně zánik formálních hranic a formální suverenity)	Nežádoucí a nespravedlivá, poškozují Rusko a nemá oporu v historickém vývoji, týká se <i>de facto</i> většiny postsovětské Evropy	V případě Ukrajiny a Běloruska (a též Kazachstánu) je suverenity umělým výtvozem, který nemá jakoukoli kulturní nebo historickou oporu, ruský národ (tedy Velkorusové, Malorusové a Bělorusové) má být jednotný
Šíření vlivu Moskvy do oblastí postsovětské Evropy	Argumenty vycházející především z logiky geopolitiky a posílení eurasijské civilizace v jejím dějinném poslání obrany proti globalizaci	Kombinace historického nároku, představ specifické ruské civilizace a otázky blízkého zahraničí	Cílem je obnovit tradiční historickou Rus, která má počátky již v Kyjevě
Vztah Ruska a Západu	Rusko a Západ jsou odlišné civilizace, Rusko se v dějinném střetnutí brání globalizačnímu tlaku Západu	Západ představuje odlišnou civilizaci, která se snaží Rusko po celý průběh dějin poškodit	Rusko a Západ jsou civilizace, které vycházejí ze zcela odlišných norem a hodnot; Západ do určité míry shledává také jako protivníka a konkurenta Ruska, nicméně v tomto ohledu z něj nečiní fatálního nepřítele jako Naročnickaja nebo Dugin
Ideová škola	Zřejmý (expanzionistický) neoeurasianismus, respektive neoimperialismus	Nelze jednoznačně a nezpochybnitelně zařadit do prezentovaných kategorií (insularismus vs. neoeurasianismus), jinak spíše neoimperialismus	Zřejmý insularismus, respektive postimperialismus

Zdroj: Autor.

modelu pravoslavné slovanské země, odlišné a nezávislé jak na Západu, tak na Východu. Solženicynovo myšlení můžeme tedy považovat za ukázkově insularistické a postimperialistické.

* * *

Ačkoli se motivace, argumentace a způsob kritiky existujících hranic v postsovětské Evropě u jednotlivých autorů, které můžeme přiřadit ke stoupencům moderního ruského konzervatismu, často dosti liší, nalézáme řadu společných prvků – například zklamání ze situace, že Moskva ovládá pouze současné území Ruské federace. Každý z daných autorů rovněž požaduje opětovné rozšíření vlivu Moskvy do různých částí (nejen) postsovětské Evropy, přičemž na negativním hodnocení existence některých suverénních států se autoři shodnou – jde především o Bělorusko a Ukrajinu. Liší se ovšem argumentační a legitimizační rámce, které autoři využívají pro negativní hodnocení existence těchto států a pro požadavek jejich opětovného ovládnutí Ruskem. Nalézáme argumenty čistě geopolitické (u Dugina), argumenty cílící na historickou tradici a jednotnou ruskou civilizaci (u Solženicyna a částečně Naročnické) i argument „spravedlivého vlastnictví území“ (především u Naročnické, též u Solženicyna).

Jak jsem se snažil ukázat, díla vybraných autorů do určité míry i navzdory podobným názorům reprezentují odlišné myšlenkové přístupy v současné ruské sebereflexi a vztahu s okolním světem – zcela patrné je to v případě Duginova neoimperialismu a Solženicynova postimperialismu, které jsou ve vzájemném protikladu. Přestože u zkoumaných autorů můžeme nalézt souhlas s anexí Krymu (respektive u Solženicyna bychom mohli takovýto souhlas dovodit z kontextu jeho myšlenek), nemusí být za tímto souhlasem ve všech případech též motivace. I to ukazuje na komplikovanost myšlenkových základů ruské vnitřní i zahraniční politiky. S těmi je třeba počítat, pokládáme-li si například otázku, zda lze nedávnou anexi Krymu automaticky považovat za krok k obnově impéria.

¹ V textu užívám několik pojmů označujících různé skupiny států v následujících významech – postsovětský prostor (státy, které byly součástí SSSR), postsovětská Evropa (evropské státy, které byly součástí SSSR), střední Evropa (bývalé komunistické státy mimo SSSR – stranou zůstává Balkán, který není předmětem tohoto textu), Pobaltí (Litva, Lotyšsko, Estonsko), východní Evropa (Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko) a středovýchodní Evropa (zastřešující pojem pro pojmy střední a východní Evropa a Pobaltí). Jde o kategorie pracovní a stanovené pouze pro lepší orientaci, nikoli o kategorie analytické. Sledování autorů s danými pojmy sice v některých případech operují, ale nejde v jejich případě o relevantní pojmy vhodné pro analýzu. Jejich hlavní myšlenky jsou totiž spojeny s jinak definovanými prostory, ať už je to „Eurasie“ (v případě Dugina), „Rus“ (v případě Solženicyna), nebo „ruský svět“ a „blízké zahraničí“ (v případě Naročnické). Ačkoli budu tedy v případě sledovaných autorů pojmy jako východní nebo střední Evropa používat, půjde jen o určení kategorie států z mé autorské perspektivy, nikoli z perspektivy daných myslitelů. Podstatný prostor, o němž text pojednává, byl výše označen jako postsovětská Evropa.

² Typickým příkladem politika, který opakovaně kritizoval nové uspořádání Evropy po rozpadu SSSR, je prezident Putin. Jsou známa jeho prohlášení, že rozpad SSSR byl největší politickou katastrofou 20. století, případně že prostor středovýchodní Evropy historicky ovládalo vždy Rusko nebo Německo (Nowak 2010: 89), což je jediný přirozený a smysluplný mocenský stav v regionu.

³ Vedle této kategorizace můžeme nalézt i odlišné příklady klasifikace proudů ruského geopolitického a obecněji politického myšlení (viz například Tsygankov – Tsygankov 2010), nicméně i přes odlišná pojmenování a částečně odlišné členění zůstává struktura hlavních argumentů o odlišnostech jednotlivých proudů podobná.

⁴ Jde o pojem impérium ve smyslu, v jakém s ním pracovali Johan Galtung (1971) nebo Alexander Motyl (2001).

⁵ Surkovova suverénní demokracie vycházela z dřívějšího konceptu demokracie řízené. Suverénní demokracie je však komplexnějším konceptem a výrazněji se zaměřuje na pozici Ruska ve světě a na hrozby, které mají sice původ mimo hranice Ruska, ale klíč k jejich řešení leží ve výkonu vnitřní politiky (Leichtová 2010: 114). Již tento princip je výsostně insularistický. Putinova insularistická politika, kterou kromě Surkova rozpracoval i Gleb Pavlovskij, vycházela z předpokladu, že Rusko si musí západní pojmy a instituce přizpůsobit vlastnímu kontextu. Rusko by se též mělo soustředit především na obranu vlastní duchovní kultury a národního bohatství, které jsou ohroženy tlaky z globální úrovně (Rojek 2015: 86).

- ⁶ Příkladem myšlení, které je v jádru insularistické, ale vztahuje se k většímu prostoru než Ruské federaci v jejich současných hranicích, může být koncept „ruského světa“ (viz například Solik – Baar 2016; Laruelle 2015; srovnej Нарочницкая 2007), který je prezentován celou řadou aktérů (a ještě se k němu v textu dostaneme), mimo jiné i současným moskevským patriarchou Kirillem (srovnej Avanesova – Naxera 2016). Kiril ve svém pojetí ruského světa překračuje tradiční pojetí takzvané Svaté Rusi (tedy Ruska, Běloruska a Ukrajiny), s nímž operuje řada autorů, a do prostoru ruského světa zahrnuje ještě Moldavsko, ale také Kazachstán a Kyrgyzstán (Suslov 2014).
- ⁷ V tomto ohledu se například Duginovo neoeurasianistické pojetí od eurasianismu klasického odlišuje, jelikož ten byl do značné míry sice založen na odmítání západní kultury, ale zároveň na představě eurasijského izolacionismu (Voráček 2004). Nutno ovšem dodat, že někteří autoři (například Rojek 2015) rozlišují v rámci současného neoeurasianismu dvě větve – „expansionistickou“ a „izolacionistickou“, byť toto označení je relativní. „Izolacionistický“ neoeurasianismus má za cíl obnovit impérium zhruba v rámci hranic bývalého SSSR (čili i ten je značně expansionistický), ovšem dominantní „expansionistický“ proud, reprezentovaný například Duginem (srovnej níže), neomezuje své imperiální cíle a plány hranicemi sovětského impéria.
- ⁸ U každého z autorů se obsahová analýza jejich textů soustředí na postoje a argumentační rámce, které se vážou k výzkumným a srovnávacím otázkám a vyskytují se v nejvýznamnějších dílech – u Dugina jde především o zásadní text *Základy geopolitiky* (Дугин 1997), ale i některé novější texty, které ovšem ze *Základů geopolitiky* výrazně vycházejí, byť některé jejich myšlenky autor upravuje nebo inovuje (Dugin 2012, 2014 a 2015). V případě Solženicyna jsou jeho zásadní myšlenky vztahující se k ruskému okolí přítomné jak v dílech publikovaných ještě před pádem SSSR (například Solženicyn 1975 nebo 1990), tak (často v nepříliš změněné podobě a podpořené postsovětským vývojem) i v dílech novějších (především Solženicyn 1999). I Naročnickaja je autorkou celé řady textů různého charakteru, rozsahu a tematického zaměření. Jádro autorčiných myšlenek ve vztahu k ruskému okolí je však obsaženo především ve dvou historických syntézách – jedné zaměřené na 20. století (Naročnickaja 2006), druhé rozkročené více do historie a zaměřující se na pozice Ruska v širších historických souvislostech (Нарочницкая 2005).
- ⁹ Vnitřní proudy jednotlivých škol se mohou v některých ohledech vzájemně odlišovat, tabulka shrnuje typické postoje daných škol.
- ¹⁰ U všech zmíněných autorů existuje také přesvědčení, že Rusko „je jiné“ než Západ. To je ostatně součástí jak výše diskutovaného myšlení eurasijského i insularistického (a zároveň je to jednou z odlišností obou těchto proudů a atlantismu).
- ¹¹ Do výběru jsem se rozhodl nezahrnout řadu politických představitelů, kteří hovořili o nutnosti rozšířit vliv Ruské federace na další bývalé svazové republiky, jako například Gennadij Zjuganov nebo Vladimír Žirinovskij (srovnej například Allensworth 1998), případně již zmiňovaný Vladislav Surkov, jehož koncept suverénní demokracie je jedním z nejlepších projevů současného ruského insularismu – Surkov je totiž nikoli veřejně uznávaným myslitelem, ale do velké míry spíše „zákulisním technologem moci“ (Rojek 2015: 114).
- ¹² V souvislosti s autorovým chápáním demokracie můžeme zmínit i jeho vyhraněný nacionalismus (například Solženicyn 1999; srovnej Confino 1991; Naxera 2017; Rowley 1997) a také antisemitismus, který se projevuje například v díle *Dvě stě let spolu* (česky Solženicyn 2004, 2005) nebo v monumentálním historickém cyklu *Rudé kolo*, který pojednává i o vraždě Stolypina, jenž byl zabit Židem – i toto udává dobře znatelný antisemitský podtón publikace. Židům dále Solženicyn přičítá podíl na bolševické revoluci (Putna 2015: 277).
- ¹³ Naročnickaja vyzývá Rusy, aby neprotestovali proti Putinovi, pomocí rozlišení pojmů „vlast“ a „stát“ (srovnej Naročnickaja 2006). Každý člověk by dle Naročnické měl přirozeně milovat svoji vlast, bez ohledu na to, jaký režim (tedy „stát“) vlast zrovna ovládá. I pokud tedy nesouhlasíme s aktuálním politickým řádem, neměli bychom se od vlasti odvracet. To můžeme implicitně chápat jako apel na ty Rusy, kteří odmítají Putinovu vládu. Rozlišení státu a vlasti je důležité ještě z jednoho důvodu. Není-li vlast totožná se státem jako institucí, nemusí být totožné ani jejich geografické vymezení. Do konceptu vlasti tak může spadat daleko rozsáhlejší území, než jaké zahrnují současné státní hranice. „Vlast“ se tak může stát legitimizačním prvkem rozšiřování „státu“. K tomu se ovšem podrobněji dostaneme v příslušné kapitole.
- ¹⁴ Dílčí kritika Putinova režimu z Duginových úst zaznívala již dříve – po roce 2001 kritizoval Putina za příliš vstřícný postoj vůči USA nebo v novější době za málo razantní postup vůči okolním státům, především Gruzii nebo Ukrajině.
- ¹⁵ Integrace Eurasie je přitom Duginovým přirozeným cílem, a proto vítá veškeré praktické politické kroky tímto směrem – například dotvoření takzvané Euroasijské unie (respektive Euroasijského ekonomického svazu; viz Dugin 2014: 78–80). Sama myšlenka neoeurasianismu by přitom měla dle Dugina napomoci vytvořit pevný spojenecký blok a uchránit Rusko před Západem (Emerson 2014).
- ¹⁶ Tuto invazi naopak podporovalo Spojené království, které dle Dugina ze všech evropských států nejvíce tenduje k atlantismu a je nejvěrnějším americkým spojencem. Nedávné referendum, na jehož základě má Spojené království opustit Evropskou unii, tak nemusí představovat jakýkoli problém, Britové pouze „přiznali barvu“.
- ¹⁷ Dugin řadu postkomunistických států střední Evropy nepovažuje za součást Eurasie – například východní polská hranice se více méně shoduje se západní hranicí eurasijského prostoru, který chce Dugin integrovat.
- ¹⁸ Na okraj (být nejde o postsovětskou Evropu, na kterou cílí text) dodejme, že Dugin věnuje výraznou pozornost Kavkazu. Spojenectví Moskvy a Jerevanu je dle Dugina nutnou prerekvizitou k pozdější eurasijské integraci (Dugin 2014: 52). Za největší problém v regionu Dugin považuje Gruzii. Ta nemá v regionu přirozeného

spoence, a proto tenduje ke spojenectví s USA a NATO, které by mělo vyvážit vliv Ruské federace. Gruzii tak Dugin považuje za největší regionální hrozbu, která by následně mohla sabotovat ideu eurasijské integrace. Hlavní příčinou rusko-gruzinského konfliktu v roce 2008 bylo to, že Abcházie a Jižní Osetie jsou dle Duginy tradiční tellurokratické oblasti, které jsou přirozeně proruské a zároveň odmítají gruzinskou atlantickou orientaci (Dugin 2015: 128).

- ¹⁹ Připojení Krymu k Ruské federaci Naročnickaja ospravedlňovala například tím, že Rusko neudělalo nic jiného než USA v okamžiku, kdy proti vůli Srbska pomohly z jeho území vyjmout Kosovo (TASS 2014).
- ²⁰ Naročnickaja nekritizuje jen samu existenci Estonska, ale též jeho konkrétní politiky, jak mezinárodní, tak vnitrostátní, kupříkladu tamní postavení Rusů a ruštiny (Morozov 2004).
- ²¹ To, že carské Rusko řešilo ve své zahraniční politice otázku jižních a západních Slovanů v historii, označoval Solženicyn (1999: 75) za chybu.
- ²² Otázce Polska se Solženicyn věnoval ve více ohledech. Například v historickém výkladu období smuty se výrazně soustředil na polskou úlohu v této dějinné epizodě. Polské nebezpečí přitom značně zveličoval v souvislosti s názorem, že existovalo reálné nebezpečí obrácení Rusi ke katolicismu právě pod vlivem Poláků. Solženicyn proto útok z polské strany považoval za větší problém, než jakým byly nájezdy mongolské, které nechaly dle Solženicyna základní náboženské struktury země nedotčené (Besançon 2015: 41).
- ²³ Rusko považoval Solženicyn (1999: 36) v současných hranicích za soběstačné.
- ²⁴ Vizi rozšíření NATO do tohoto prostoru ovšem shledával problematickou (Solženicyn 1999: 34).
- ²⁵ V otázce dezintegrace postsovětského prostoru byl Solženicyn dokonce ochoten vzdát se i částí Ruské federace – například těch částí Čečenska, které nejsou obydleny dominantně etnickými Rusy (Solženicyn 1999: 83; Zhelnorova 1995). Naopak hrozba sibiřského separatismu Solženicyna silně znepokojovala – nicméně tu označoval jen za nástroj americké propagandy (Solženicyn 1999: 12).

Literatura

- Alexander–Davey, Ethan (2006): The Rebirth of Russian Conservatism. *University Bookman*, Vol. 44, No. 4, nestránkováno.
- Allenworth, Wayne (1998): *Russian Question: Nationalism, Modernization, and Post-Communist Russia*. Lanham: Rowan & Littlefield.
- Avanesova, Maria – Naxera, Vladimír (2016): Proměny vztahů ruské pravoslavné církve v době patriarchy Kirilla. *Central European Political Studies Review*, Vol. 18, No. 1, s. 84–100.
- Barbashin, Anton – Thoburn, Hannah (2014): Putin's Brain: Alexander Dugin and the Philosophy Behind Putin's Invasion of Crimea. *Foreign Affairs*, 31. 3. 2014, <<https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-31/putins-brain>>.
- Berd'ajev, Nikolaj A. (2003): *Ruská idea: Základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*. Praha: Oikoymenh.
- Besançon, Alain (2015): *Svatá Rus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bílek, Jaroslav (2014): Geopolitické koncepce a imperialismus v carském Rusku 19. století. *Historica*, Vol. 5, No. 1, s. 1–15.
- Confino, Michael (1991): Solzhenitsyn, the West, and the New Russian Nationalism. *Journal of Contemporary History*, Vol. 26, No. 3–4, s. 611–636.
- Дугин, Александр Г. (1997): *Основы геополитики*. Москва: Арктогя.
- Dugin, Alexander (2012): *The Fourth Political Theory*. Londýn: Arktos
- Dugin, Alexander (2014): *Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism*. Londýn: Arktos.
- Dugin, Alexander (2015): *Last War of the World-Island: The Geopolitics of Contemporary Russia*. Londýn: Arktos.
- Emerson, Michael (2014): Toward a Greater Eurasia: Who, Why, What, and How? *Global Journal of Emerging Market Economies*, Vol. 6, No. 1, s. 35–68.
- Galtung, Johan (1971): A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, Vol. 8, No. 2, s. 81–117.
- Guzzini, Stefano (2003): Self-fulfilling geopolitics? Or: the social production of foreign policy expertise in Europe. *Danish Institute for International Studies Working Paper*, No. 23.
- Holzer, Jan (2015): Nejistá demokratizace: Případ ruské opozice. In: Hanuš, Jiří (ed.): *Rusko a Západ: Eseje o (ne)porozumění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 85–104.
- Chebankova, Elena (2015): Contemporary Russian conservatism: *Post-Soviet Affairs*, Vol. 32, No. 1, s. 28–54.
- Kalinič, Petr – Naxera, Vladimír (2011): Politická teorie a geopolitika A. G. Duginy. *Rexter*, Vol. 9, No. 2, s. 31–56.
- Kupka, Petr – Laryš, Martin – Smolík, Josef (2009): *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko Rusko*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Lane, David (2008): The Orange Revolution: 'People's Revolution' or Revolutionary Coup? *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 10, No. 4, s. 525–549.
- Laruelle, Marlene (2007): Aleksandr Dugin: A Russian Version of the European Radical Right? *Kennan Institute Occasional Paper*, No. 294.
- Laruelle, Marlene (2015): *The "Russian World": Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*. Washington, D.C.: Centre for Global Interests.

- Leichtová, Magda (2010): *Pod maskou medvěda: Neporozumění ve vztazích Ruska a Západu po skončení studené války*. Brno: Václav Klemm.
- Leichtová, Magda B. (2016): Why Criema Was Always Ours: Legitimacy Building in Russia in the Wake of the Crisis in Ukraine and The Annexation of Crimea. *Russian Politics*, Vol. 1, No. 3, s. 291–315.
- Mackinder, Halford J. (1942): *Democratic Ideals and Reality*. Washington, D.C.: NDU Press.
- Mankoff, Jeffrey (2012): *Russian foreign policy: The return of great power politics*. 2nd edition, Lanham: Rowman & Little-field.
- Morozov, Viatcheslav (2002): Resisting Entropy, Discarding Human Rights: Romantic Realism and Securitization of Identity in Russia. *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol. 37, No. 4, s. 409–429.
- Morozov, Viatcheslav (2004): Russia in the Baltic Sea Region: Desecuritization or Deregionalization? *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol. 39, No. 3, s. 317–331.
- Motyl, Alexander (2001): *Imperial Ends*. New York: Columbia University Press.
- Нарочницкая, Наталия А. (2005): *Россия и русские в мировой истории*. Москва: Международные отношения.
- Naročnickaja, Natalia (2006): *Rusko a jeho místo ve světě: Za co a s kým jsme bojovali*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- Нарочницкая, Наталия А. (2007): *Русский мир*. Санкт-Петербург: Алетея.
- Naxera, Vladimír (2017): Rusko, demokracie a postsovětský prostor – vybrané aspekty politického myšlení Alexandra Solženicyna. *Politické vedy*, Vol. 20, No. 3, s. 28–44.
- Nowak, Andrzej (2010): *Impérium a ti druzi: Rusko, Polsko a moderní dějiny východní Evropy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Pandey, Sanjay Kumar (2007): Asia in the Debate on Russian Identity. *International Studies*, Vol. 44, No. 4, s. 317–337.
- Prozorov, Sergei (2006): *Understanding Conflict between Russia and the EU*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Putna, Martin C. (2015): *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha: Vyšehrad.
- Roberts, Kari (2017): Understanding Putin: The politics of identity and geopolitics in Russian foreign policy discourse. *International Journal*, Vol. 72, No. 1, s. 28–55.
- Rodkiewicz, Witold – Rogoża, Jadwiga (2015): *Potemkin conservatism: An ideological tool of the Kremlin*. Varšava: Centre for Eastern Studies.
- Rojek, Paweł (2015): *Rusko: Prokletí impéria: Zdroje ruského politického chování*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Romancov, Michael (2007): Natalija Naročnickaja: Rusko a jeho místo ve světě: Za co a s kým jsme bojovali [recenze]. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 41, No. 1, s. 115–119.
- Romancov, Michael (2009): Rusko a jeho pohled na mezinárodní systém: Výzvy pro ČR a střední Evropu. *Acta Politologica*, Vol. 1, No. 2, s. 102–117.
- Rowley, David G. (1997): Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism. *Journal of Contemporary History*, Vol. 32, No. 3, s. 321–337.
- Rychlík, Jan – Zilynskyj, Bohdan – Magosci, Paul Robert (2015). *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Solik, Martin – Baar, Vladimír (2016): Koncept „Ruského sveta“ ako nástroj implementácie soft power v ruskej zahraničnej politike. *Politické vedy*, Vol. 19, No. 1, s. 8–47.
- Solzhenitsyn, Aleksandr (1991): *Rebuilding Russia*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Solzhenitsyn, Aleksandr (1995): “The Russian Question”: *At the End of the Twentieth Century*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Solženicyn, Alexandr (1975): *Dopis představitelům Sovětského svazu*. Zürich: Konfrontation Verlag AG.
- Solženicyn, Alexandr (1990): *Jak bychom měli uspořádat Rusko: Moje úvahy*. Praha: Týdeník aktualit, No. 42.
- Solženicyn, Alexandr (1999): *Rusko v troskách*. Praha: Práh a Rybka Publishers.
- Solženicyn, Alexandr (2004): *Dvě stě let pospolu I*. Praha: Academia.
- Solženicyn, Alexandr (2005): *Dvě stě let pospolu II*. Praha: Academia.
- Suslov, Mikhail D. (2014): “Holy Rus”: The Geopolitical Imagination in the Contemporary Russian Orthodox Church. *Russian Politics and Law*, Vol. 52, No. 3, s. 67–86.
- Шендерович, Виктор (2007): *Путин – все, Путин абсолютен, Путин незаменим*, <<http://www.inosmi.ru/inrussia/20070926/236828.html>>.
- Švarný, Jozef (2016): Neoeuraziánska geopolitická škola v podání Alexandra Dugina a jej prejavy v zahraničnej politike Ruskej federácie. In: Ušiak, Jaroslav – Kollár, Dávid – Melková, Michaela (eds.): *Bezpečnostné fórum 2016: Zborník vedeckých prác*. Banská Bystrica: Belianum, s. 227–237.
- TASS (2014): *Expert: Crimea's re-unification with Russia upstages U.S. achievements*, <<http://tass.com/russia/725124>>.
- Toal, Gerard (2017): *Near abroad: Putin, the West, and the contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford: Oxford University Press.
- Tremin, Dmitri (2001): *The End of Eurasia: Russia on the Border between Geopolitics and Globalization*. Moscow: Carnegie Moscow Center.

- Trenin, Dmitri (2011): *Post-Imperium*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Tsygankov, Andrei P. (2016): *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Lanham: Rowan & Littlefield.
- Tsygankov, Andrei P. – Tsygankov, Pavel A. (2010): National ideology and IR theory: Three incarnations of the 'Russian idea'. *European Journal of International Relations*, Vol. 16, No. 4, s. 663–686.
- Van Herpen, Marcel H. (2014): *Putin's wars: The Rise of Russia's New Imperialism*. Lanham: Rowan & Littlefield.
- Vlček, Radomír (2002): *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha: Historický ústav Akademie věd.
- Voráček, Emil (2004): *Eurasijství v ruském politickém myšlení: Osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné generace*. Prague: Set Out.
- Warhola, James W. – Baczi, Egemen B. (2013): The Return of President Putin and Russian–Turkish Relations: Where Are They Headed? *SAGE Open*, No. July–September 2013, s. 1–15.
- Zhelnorova, Natalia (1995): Let the Chechen go: Interview with Aleksandr Solzhenitsyn. *Index on Censorship*, Vol. 24, No. 2, s. 133–136.

Poznámka

Autor by rád poděkoval oběma anonymním recenzentům i redaktorům časopisu za poskytnuté komentáře, které přispěly k současné podobě textu.

Článek byl zpracován v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace 2017 Katedry politologie a mezinárodních vztahů FF ZČU.